

посібник / за наук. ред. І. О. Луценко. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 268 с.

5. Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 136 с.

6. Поніманська Т. І. Виховання людяності: гуманістичний аспект дошкільної освіти. Рівне : Волинські береги, 2012. 432 с.

7. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2000. 196 с.

UDC 373.3(477)"1984/1991"

Transformations in Primary Education in Ukraine in the Context of Democratic Changes (1984–1991)

Tetiana Havrylenko

T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium", Chernihiv
<http://orcid.org/0000-0001-9412-5805>

Abstract. *The paper analyzes the transformation of primary education in Ukraine during the late Soviet period. Attention is focused on changes in aims, principles, structure, content, organization of instruction, control and assessment that took place in 1984–1991 under the conditions of democratic changes, restructuring of school education and national revival, and created the basis for the further development of primary education in independent Ukraine.*

Keywords: *primary education; democratic changes; organizational and content transformations; Ukraine.*

Трансформації в початковій освіті в Україні у контексті демократичних змін (1984–1991)

Тетяна Гавриленко

*Національний університет "Чернігівський
колегіум" імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів*
<http://orcid.org/0000-0001-9412-5805>

Анотація. *У тезах проаналізовано трансформації в початковій освіті в Україні пізньорадянського періоду. Акцентовано на змінах у цілях, принципах, структурі, змісті, організації навчання, контролі й оцінюванні, що відбулися у 1984–1991 рр. в умовах демократичних змін, перебудови шкільної освіти та національного відродження і створили підґрунтя для подальшого розвитку початкової освіти в незалежній Україні.*

Ключові слова: *початкова освіта, демократичні зміни, організаційно-змістові трансформації, Україна.*

Розвиток початкової освіти в Україні у 1984–1991 рр. відбувався в контексті демократичних змін в освітній галузі та був зумовлений комплексом взаємопов'язаних *чинників*: *педагогічними* (проголошення радянським урядом "Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи" (1984), активізація громадсько-педагогічного руху, започаткування дієвої перебудови шкільної освіти, відродження національної школи, розвиток української педагогічної науки, розроблення національного освітнього законодавства – Концепції середньої загальноосвітньої національної школи України та Закону УРСР "Про освіту") у сув'язі з *суспільно-політичними* (зародження демократизації, лібералізації та гласності, пожвавлення громадської активності, падінням тоталітарного режиму, національним відродженням) та *соціально-економічними* (поглиблення економічної кризи, зниження життєвого рівня населення) [3, с. 195].

На тлі перебудовчих процесів відбулися суттєві зміни в *цілях* початкової освіти. Одним із пріоритетних завдань початкової школи науковці й практики визначили формування особистості молодшого школяра, створення умов для його самовираження, розвитку здібностей, інтересів і нахилів. В освітніх завданнях поряд із предметними знаннями, уміннями й навичками дедалі більшого значення набувало оволодіння загальнонавчальними уміннями. Українська вчена О. Савченко вперше порушила питання про необхідність досягнення кожним учнем визначених освітніх результатів на завершення початкового навчання [5, с. 48].

У досліджуваній період у початковій освіті проголошувалися *принципи* національної спрямованості, демократизації, гуманізації, деполітизації, дитиноцентризму, світськості та різнотипності освіти [7, с. 660-661].

З'ясовано, що в *організації початкової освіти* відбулися такі зміни: у *структурі* – перехід до чотирирічного терміну навчання, що через недостатнє фінансування, відсутність належної матеріально-технічної бази не вдалося здійснити у встановлені терміни, і, як наслідок, – паралельне функціонування двох типів початкової школи: трирічної та чотирирічної; у *початку систематичного шкільного навчання* – перехід до навчання дітей з шести років; у *типах навчальних закладів* – спроби відійти від традиційної уніфікованої школи завдяки розширенню мережі авторських шкіл та шкіл з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів, відродженню приватних шкіл; започаткування нового типу навчального закладу "школа–дитячий садок"; збільшення з кінця 80-х рр. XX ст. шкіл і класів з українською мовою навчання.

Установлено, що в 1984–1991 рр. створювалися умови для здобуття початкової освіти різними категоріями дітей з урахуванням особливостей їхнього інтелектуального, фізичного та психічного розвитку, здібностей і

нахилів. Поступово покращувався рівень підготовки класоводів, зростала кількість фахівців, які професійно викладали в початкових класах музику, образотворче мистецтво, трудове навчання, фізичну культуру. Водночас унаслідок соціально-економічної кризи погіршувався соціальний захист учителів, а також навчальне й матеріально-технічне забезпечення початкової освіти [3, с. 196-206].

Виявлено, що зміна політичного курсу та демократизація суспільного життя спричинили суттєві зрушення у *змісті початкової освіти*, зокрема у *принципах його добору та структурування*: методологічних – деполітизація, національна спрямованість; дидактичних – багатокомпонентність, взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку, гуманізація, гуманітаризація, диференціація, інтеграція. У визначенні змісту початкової освіти відбувалося поступове відмежування від "московського центру".

Особливістю досліджуваного періоду стало розроблення змісту освіти та його навчально-методичного забезпечення для трирічної і чотирирічної початкової школи. У навчальних планах відбувався перехід від єдиних до варіативних підходів. Започатковувалася нова структура навчального плану, що включала союзно-республіканський і шкільний компоненти. Збільшувався час на опанування української мови та вивчення предметів художньо-естетичного циклу. Простежувався відхід від жорсткого предметоцентризму завдяки впровадженню інтегрованих курсів, зокрема "Ознайомлення з навколишнім світом", "Музика і рух", "Людина і навколишній світ", "Художня праця". До змісту початкової освіти вводилися нові навчальні предмети – "Рідний край", "Народознавство", "Ритміка", що відображало посилення національно-культурного, краєзнавчого та естетичного складників змісту освіти.

У навчальних програмах посилювалися світоглядна, політехнічна та практична спрямованість навчальних предметів, уточнювалися їх зміст і обсяг, відображалися досягнення науки та педагогічної практики. Відбувалося зменшення концентризму, дедалі виразніше домінував лінійний принцип розміщення навчального матеріалу. Важливою новацією стало введення нового структурного компонента програм – "Вимоги до знань, умінь і навичок учнів", що засвідчувало посилення уваги до результатів навчання учнів.

Суттєвих змін зазнала навчальна література. Було оновлено підручковий фонд для трирічної початкової школи та створено навчальні книжки для чотирирічної початкової школи українськими авторами (М. Богданович, М. Вашуленко, Л. Кочина, Л. Нарочна, А. Низова, В. Онищук, О. Савченко, Н. Скрипченко та ін.). Окрему увагу було приділено підготовці оригінальних за структурою та змістом навчальних посібників з нового інтегрованого курсу "Ознайомлення з навколишнім світом" (Н. Бібік, Н. Коваль), а також пробних

посібників з трудового навчання (І. Міщенко). Із кожного предмета розроблялися навчально-методичні комплекси [2, с. 118-121; 4, с. 127-130].

Аргументовано, що різні організаційно-педагогічні умови навчання в початковій школі спричинили варіативність освітнього процесу, яка простежувалася в усіх його складниках. Зокрема в *організації освітнього процесу* з урахуванням зниження вікової межі початку систематичного шкільного навчання відбулися такі модифікації: у *структурі і тривалості навчального року* – скорочення у І класі чотирирічної початкової школи навчального року до 32 тижнів (з 1990/91 н. р. – 31 тиждень), уведення для першокласників додаткових тижневих канікул; у *наповнюваності класів* – зменшення граничної наповнюваності до 30 учнів; в *організації навчального дня* – скорочення у І класах тривалості уроку до 35 хвилин, збільшення перерв до 20 хвилин, відсутність домашніх завдань, проведення під час уроків фізкультхвилинок тощо [7, с. 662].

З урахуванням вікових особливостей шестирічних учнів важлива роль відводилася *грі* як методу навчання. Усе більшої актуальності набували *індивідуалізація* та *диференціація навчання* [6, с. 22]. Науковці та практики (О. Заславська, Г. Коберник, С. Коробко, Г. Нікуліна, О. Савченко та ін.) продовжували роботу над удосконаленням структури й методики *уроку*. Особливу увагу було приділено організації уроку в І класі чотирирічної початкової школи. Поряд із традиційним уроком учителі почали ширше впроваджувати нестандартні (урок-дослід, урок-роздум, урок-відкриття, урок-гру). Також започатковувалося проведення олімпіад і навчальних конкурсів для учнів початкової школи.

Зі вступом до школи шестирічних учнів відбулися зміни в системі *контролю й оцінювання навчальних досягнень*. У І класі замість оцінки в балах застосовувалося словесне оцінювання, широко використовувалися оцінки-символи (зірочки, прапорці, різнокольорові фішки тощо). Демократичні зміни в освіті сприяли не лише активізації дискусій щодо вдосконалення контролю й оцінювання в навчанні, а й поширенню в практиці роботи класоводів нових підходів до їх здійснення (словесне оцінювання, відмова від негативних оцінок, безбальне оцінювання та ін.) [1, с. 68-69].

Отже, трансформація цілей, принципів, організації, змісту початкової освіти та освітнього процесу в 1984–1991 рр. відбувалася в умовах демократичних змін в освітній галузі, національного відродження та поступового переосмислення завдань школи. Попри суперечності, непослідовність реформ і складні соціально-економічні умови, цей період став важливим етапом у розвитку початкової освіти, оскільки створив підґрунтя для її подальшого поступу в незалежній Україні.

Список використаних джерел

1. Гавриленко Т. Контроль і оцінювання в початковій школі України: від формалізму до гуманізації (1920-ті – 2020-ті рр.). *Вісник НУЧК*. 2026. № 38(194). С. 65-74.
2. Гавриленко Т. Ретроспективний аналіз розвитку змісту початкової освіти в Радянській Україні у 1984–1991 рр. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. / Слов'ян. держ. пед. ун-т. Слов'янськ, 2015. Вип. 74. С. 115–126.
3. Гавриленко Т. Розвиток початкової освіти в Україні в середині 80-х – на початку 90-х рр. XX ст.: організаційний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна* : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2016. Вип. 31. С. 194–209.
4. Гавриленко Т. Трансформація змісту початкової освіти в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки* / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2015. Вип. 130. С. 127–131.
5. Гавриленко Т. Трансформація цілей та цінностей початкової освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.). *Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Цілі і цінності початкової освіти: реалізація в умовах сьогодення*: зб. матер. III Всеукраїн. педагог. читань пам'яті О.Я. Савченко, 9 лист. 2023 р., Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: Педагогічна думка, 2023. С. 47-50.
6. Havrylenko T. Intra-School Differentiation in Primary Education of Ukraine (1975–1990s): Achievements and Disappointments in a Historical Perspective. *Ricerche di Pedagogia e Didattica*. 2023. Vol. 18, № 1, p. 15-29.
7. Havrylenko T., Doroshenko T., Vykhreshch V., Hurkova T., Bykov I., Zenchenko T. Primary Education in Ukraine. History and European Priorities. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2021. Vol. 13, Iss. 4, p. 652-668.